

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГУЛЬТАЙ МИХАЙЛО МИРОСЛАВОВИЧ

УДК 342.562

**ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ
В УКРАЇНІ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
Петришин Олександр Віталійович
Національна академія правових наук
України, Перший віце-президент

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Крусян Анжеліка Романівна
Національний університет «Одеська
юридична академія», завідувач кафедри
конституційного права

доктор юридичних наук, професор
Колодій Анатолій Миколайович
Національна академія внутрішніх справ,
начальник кафедри конституційного
та міжнародного права

доктор юридичних наук, доцент
Серьогін Віталій Олександрович
Харківський національний університет
внутрішніх справ, начальник кафедри
конституційного та міжнародного права

Захист відбудеться «15» травня 2014 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «11» квітня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні соціально-правові умови розвитку української державності ознаменували початок нового етапу становлення вітчизняного конституціоналізму, який покликаний забезпечити подальше впровадження конституційних цінностей та принципів у державно-правову практику й утвердження конституційного правопорядку, побудованого на взаємній довірі та відповідальності між особою і державою. Цьому сприяють визнані конституційно-правові інститути, серед яких одне з чільних місць посідає конституційна скарга як апробований багатьма країнами світу ефективний засіб захисту основоположних прав людини, зміцнення верховенства права та розбудови демократії. Визнання доцільності та ефективності інституту конституційної скарги провідними країнами, з одного боку, і очевидна необхідність послідовного розвитку й удосконалення конституційної юстиції в Україні – з другого, обумовлюють актуальність цієї проблеми та нагальну необхідність її наукового дослідження. У той же час питання запровадження інституту конституційної скарги в Україні має вирішуватися з урахуванням національного досвіду конституційного правосуддя та особливостей індивідуального доступу до нього.

Проблематика конституційної скарги в системі конституційної юстиції виступає об'єктом вивчення багатьох зарубіжних науковців, серед яких – німецькі правознавці: Р. Арнольд, К. Барлі, К. Грасхоф, П. Кірххоф, Дж. Лімбах, О. Люхтерхандт, Т. Маунц, К. Хессе, Х.-П. Шнайдер; російські дослідники: М. Баглай, М. Бондар, М. Вітрук, Г. Гаджиев, Б. Ебзєєв, В. Зорькін, Д. Керимов, В. Кряжков, Ю. Кудрявцев, О. Кутафін, Л. Лазарєв, В. Лучин, А. Мазуров, Г. Мальцев, Ж. Овсепян, В. Туманов; інші відомі європейські конституціоналісти: Ф. Абдуллаєв, Г. Арутюнян, Б. Банашак, Б. Біерляйн, Дж. Букіккіо, А. Вашкевич, Л. Гуерра, А. Доманська, К. Екхартд, П. Міклашевич, А. Нуссбергер, Г. Папуашвілі, П. Пацоллай, Д. Педедзе, М. Саф'ян, Є. Танчев, Р.-К. Урбайтіс. Це не лише відомі вчені, а й голови та судді конституційних судів, представники Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії), чії наукові здобутки мають неабияку доктринальну та прикладну цінність.

Серед вітчизняних дослідників, які зробили найбільш помітний внесок у розвиток проблеми індивідуального доступу до конституційного правосуддя в умовах сучасного конституціоналізму, – Ю. Барабаш, В. Бринцев, А. Георгіца, П. Євграфов, В. Кампо, А. Колодій, А. Крусян, М. Козюбра, З. Лунь, О. Мироненко, В. Погорілко, О. Петришин, П. Рабінович, М. Савенко, А. Селіванов, М. Селівон, С. Серьогіна, В. Скомороха, О. Скрипнюк, А. Стрижак, В. Тацій, М. Тесленко, В. Тихий, П. Ткачук, Ю. Годика, Т. Цимбалістий, В. Шаповал, С. Шевчук та ін.

Останніми роками в Україні було захищено чимало дисертацій,

присвячених різним аспектам становлення та функціонування конституційного судочинства у нашій державі й інших країнах світу, над якими працювали І. Алексєєнко, Т. Бринь, І. Васильєва, В. Гергелійник, О. Завалєвська, К. Каращук, М. Кельман, О. Кузьменко, О. Намясенко, І. Переш, В. Пліско, І. Слідєнко, Ю. Токаєва, Г. Христова, Є. Черняк та ін. Однак у жодній із вітчизняних дисертаційних робіт інститут конституційної скарги не виступав безпосереднім предметом дослідження, хоча у більшості з них відповідна проблематика розглядалась поряд з іншими засобами конституційного контролю.

Попри підвищений останніми роками інтерес до проблеми конституційної скарги у правовій доктрині України, сучасний стан її наукової розробки характеризується фрагментарністю, певною концептуальною непорядкованістю та не завжди ґрунтується на єдиній теоретичній і методологічній базі. Це свідчить про відсутність у вітчизняній юриспруденції комплексного узгодженого бачення інституту конституційної скарги та науково обґрунтованих перспектив його запровадження в Україні. Наведене дає підстави для висновку про актуальність і доцільність дисертаційної роботи для розвитку вітчизняної конституційно-правової науки та практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана як розділ науково-дослідної роботи кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно з пріоритетними напрямками фундаментальних досліджень. Вона є частиною цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000966). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 1 від 9 вересня 2011 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розробка цілісної концепції конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму, а також визначення науково обґрунтованих перспектив запровадження цього конституційно-правового інституту в Україні з урахуванням світового досвіду його функціонування та особливостей вітчизняного механізму індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Окреслена мета дослідження зумовила постановку та вирішення таких завдань:

- визначити роль інституту конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму;
- з'ясувати сучасний стан розвитку конституційно-правової доктрини України стосовно проблематики конституційної скарги;
- узагальнити на основі першоджерел світовий досвід виникнення, становлення та розвитку інституту конституційної скарги;

- уточнити поняття конституційної скарги, а також надати поняття інституту конституційної скарги;

- визначити місце конституційної скарги у механізмі індивідуального доступу до конституційного правосуддя, виокремити моделі конституційної скарги та надати їх порівняльну характеристику;

- розкрити правову природу конституційної скарги, різні аспекти її функціональної характеристики, а також вплив, який конституційна скарга справляє на розвиток демократичної держави, утвердження верховенства права, гарантування конституційних прав і свобод людини;

- обґрунтувати категорію правового механізму функціонування конституційної скарги, визначити його основні елементи, розкрити їх особливості та варіативність з урахуванням іноземного досвіду;

- уточнити сучасну роль Конституційного Суду України у механізмі забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина та шляхи її підвищення;

- визначити особливості індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні та значення конституційної скарги як засобу його вдосконалення;

- розробити оптимальну модель конституційної скарги для України, яка виходить із найкращих взірців світового досвіду її запровадження та належним чином адаптована до сучасних вимог вітчизняного конституційного правопорядку, розкрити основні елементи правового механізму її функціонування;

- визначити перспективи запровадження конституційної скарги у системі конституційного правосуддя України, розробити пропозиції стосовно її закріплення у конституційному законодавстві України, внесення відповідних змін та доповнень до Конституції України у світлі конституційно-правової реформи, що триває.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з функціонуванням інституту конституційної скарги у механізмі доступу до конституційного правосуддя.

Предметом дослідження є інститут конституційної скарги у правовій доктрині, світовий досвід функціонування конституційної скарги та перспективи її впровадження у конституційний правопорядок України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплексний багаторівневий підхід, який передбачає використання філософських, загальнонаукових, спеціальних та власно-юридичних методів пізнання при вивченні феномену конституційної скарги у правовій доктрині, конституційному законодавстві та юридичній практиці. Використання діалектичного методу дозволило виявити закономірності функціонування та розвитку інституту конституційної скарги у різних регіонах світу, тенденції його запровадження у країнах Східної Європи, СНД та Балтії, що мають близькі

до України конституційно-правові традиції, простежити еволюцію моделей конституційної скарги під впливом різноманітних факторів. Цей метод також надав можливість розкрити складні багатогранні взаємозв'язки між різними за своєю соціальною сутністю та значеннями у правовій системі політико-правовими феноменами та конституційною скаргою, зокрема, визначити її роль в утвердженні конституціоналізму, забезпеченні верховенства права, розвитку демократії, засобів контролю громадян за діяльністю державних органів. У результаті застосування діалектичного прийому сходження від абстрактного до конкретного було спочатку окреслено типові моделі конституційної скарги, а потім розкрито різноманітність їх прояву на прикладах різних країн.

Фундаментальну методологічну базу дисертаційної роботи не було обмежено діалектичним підходом, а розширено через використання новітніх філософських методів дослідження. Так, застосування феноменологічного методу дозволило розкрити онтологічну природу та основні властивості конституційної скарги як багатоаспектного правового феномену. Оперування синергетичним методом дослідження дозволило віднайти особливості тих чи інших варіантів конституційної скарги та відшукати випадковості, які обумовлюють унікальність національних моделей такої скарги, шляхів розвитку та перетворень національних систем індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Герменевтичний метод використовувався у процесі тлумачення положень міжнародно-правових документів, а також конституційного законодавства України та іноземних країн, вивчення правових позицій органів конституційного контролю в аспекті функціонування національних моделей конституційної скарги та інших форм прямого доступу до конституційного правосуддя. Антропологічний підхід виступив ключовим методом дослідження в аксіологічному вимірі, оскільки за його допомогою розкрито ціннісний потенціал конституційної скарги як ефективного засобу захисту прав і свобод людини, показано її роль у впровадженні європейських правозахисних стандартів, досліджено можливості впливу людини на конституційний правопорядок за допомогою інституту індивідуальної скарги.

Не менш значущими у методологічному арсеналі дослідження виявились загальнонаукові, спеціальні та власно-юридичні методи дослідження. Так, історичний метод використовувався при висвітленні історії становлення моделей конституційної юстиції, а також розвитку інституту конституційної скарги у різних країнах світу. Структурно-функціональний метод застосовувався при визначенні функціональних характеристик конституційної скарги, а також функціонального призначення Конституційного Суду України. Принципово важливим виявився системний метод дослідження, який був використаний для вивчення механізму індивідуального доступу до конституційного

правосуддя, виокремлення різних форм такого доступу та визначення серед них місця конституційної скарги. Цей метод також дозволив розробити концепцію правового механізму функціонування інституту конституційної скарги та визначити його елементи.

При вивченні досвіду зарубіжних країн щодо запровадження конституційної скарги активно використовувався порівняльно-правовий метод дослідження. Наукову достовірність та новизну результатів здійсненого дослідження обумовило застосування єдиних критеріїв порівняння, якими стали предмет, суб'єкти, підстави конституційної скарги, вимоги до її прийнятності, інші виокремлені автором елементи правового механізму її функціонування. Порівняльно-правовий метод також дозволив здійснити компаративне дослідження інституту конституційного звернення фізичних та юридичних осіб щодо офіційного тлумачення Конституції України і законів України та конституційної скарги. При змістовному аналізі текстів юридичних актів використовувався формально-догматичний метод. Для оцінки діяльності конституційних судів в аспекті кількості розглянутих ними конституційних скарг, відсотку скарг, що приймаються до розгляду, та ін., застосовувався статистичний метод.

Усі висновки, що зроблено у дисертації, ґрунтуються на використанні логічних прийомів дослідження (аналіз, синтез, індукція, дедукція, доказ і спростування, узагальнення тощо). Окрему роль у світлі мети та завдання роботи було відведено прийомам моделювання й прогнозування, на підставі яких розроблено оптимальну модель конституційної скарги для України, а також визначено перспективи її впровадження у конституційне законодавство та юридичну практику.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці провідних зарубіжних та вітчизняних фахівців із проблематики конституційної скарги, конституційного правосуддя та інших проблем конституційного права, а також теорії держави і права, філософії права, державного будівництва, адміністративного права, політології. Нормативну та емпіричну основу дослідження складають міжнародно-правові акти, практика Європейського суду з прав людини, доповіді Венеціанської Комісії, конституції та інші акти конституційного законодавства іноземних держав, практика їх органів конституційного контролю, Конституція та чинне законодавство України, акти Конституційного Суду України, матеріали преси та інтернет-ресурси, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першою в Україні самостійною комплексною науково-дослідною працею, в якій розроблено цілісну концепцію конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму та обґрунтовано перспективи запровадження в Україні цього конституційно-правового інституту з урахуванням світового досвіду

його функціонування та особливостей вітчизняного механізму індивідуального доступу до конституційного правосуддя.

У межах системного вирішення означеної наукової проблеми запропоновано такі нові наукові положення, висновки і рекомендації:

уперше:

- встановлено роль інституту конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму, яка полягає у забезпеченні прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя з метою захисту конституційних прав і свобод, можливості зворотного впливу індивідів та їх об'єднань на публічну владу у разі державного свавілля, сприяння утвердженню демократії та верховенства права;

- доведено, що європейська доктрина конституційної скарги проявляє себе в усіх рисах, які характеризують правову доктрину. Вітчизняна доктрина конституційної скарги тільки формується і ще не розкрила себе в усіх проявах. Ідея конституційної скарги перебуває на етапі схвалення її громадськістю та державою й перетворення на один із напрямів конституційно-правової реформи;

- сформульовано поняття інституту конституційної скарги, який становить сукупність конституційно-правових норм, що визначають підстави провадження за конституційною скаргою, особливості правового статусу його учасників, предмет оскарження, а також регулюють відносини, пов'язані зі складанням, поданням, допуском до розгляду, відкриттям провадження, розглядом й ухваленням рішення за конституційними скаргами та правовими наслідками таких рішень;

- розроблено конструкцію правового механізму функціонування конституційної скарги, визначено та охарактеризовано його елементи, до яких належать суб'єкти, наділені правом звернення з конституційною скаргою, предмет (об'єкт) конституційної скарги, її підстави, умови прийнятності, юридичні наслідки рішень органів конституційного контролю, ухвалених за результатами розгляду таких скарг, а також сфера їх дії у часі, просторі та за колом осіб;

- визначено правову природу конституційної скарги на двох взаємопов'язаних значеннєвих рівнях: як соціально-юридичного явища, що впливає на реалізацію прав людини, функціонування демократичної держави і верховенства права, а також як власне правового феномену, що характеризує її роль у системі права та законодавства (статичний аспект) й у вирішенні конституційно-правових спорів (динамічний аспект);

- розкрито розуміння конституційної скарги не лише як засобу захисту прав людини, а й як інституту демократії, прояву дії верховенства права, інституту конституційного права, способу вирішення конституційно-правового спору;

- узагальнено правові позиції Конституційного Суду України з питань доступу до конституційного правосуддя;

- визначено спільні та відмітні особливості конституційної скарги та конституційного звернення щодо тлумачення Конституції України й законів України як єдиної у своєму роді форми прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя, що значною мірою відбиває самотність української моделі конституційної юстиції;

- обґрунтовано переваги моделі нормативної конституційної скарги для України, визначено її оптимальну національну модель, яка передбачає право громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб після вичерпання всіх інших національних засобів правового захисту подати скаргу до Конституційного Суду України щодо конституційності законів України чи інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у випадках, коли застосування цих актів у конкретній справі призвело до порушення закріплених у Конституції України прав і свобод скаржників, розроблено елементний склад правового механізму її функціонування, а також пропозиції щодо її закріплення у Конституції України та Законі України «Про Конституційний Суд України»;

удосконалено уявлення й положення:

- про особливості індивідуального доступу до конституційного правосуддя за різних моделей конституційної юстиції;

- про конституційну (індивідуальну) скаргу як письмове звернення індивідів, їх об'єднань або юридичних осіб до органу конституційної юрисдикції про необхідність перевірки конституційності законів чи інших правових актів органів публічної влади, які порушують конституційні права та свободи особи у зв'язку з конкретною справою;

- про систему засобів прямого та опосередкованого індивідуального доступу до конституційного правосуддя, співвідношення між різними формами прямого індивідуального доступу (серед яких – публічна скарга (*actio popularis*), квазіпублічна скарга (*quasi actio popularis*), індивідуальна пропозиція, процедура *amparo*, повна та нормативна конституційна скарга), особливості типових моделей конституційної скарги та їх основні властивості;

- про коло основних прав і свобод, порушення яких виступає підставою для подання конституційної скарги;

- про елементи правового механізму функціонування конституційної скарги у країнах – засновницях її різних моделей (Федеративній Республіці Німеччина, Австрійській Республіці, Королівстві Іспанія), а також країнах, що мають близькі до України правові традиції (Республіці Польща, Російській Федерації);

- про роль Конституційного Суду України у механізмі захисту прав людини, особливості захисту ним конституційних прав і свобод при

реалізації його повноважень, урахування міжнародних стандартів правозахисту при здійсненні конституційного судочинства;

набули подальшого розвитку:

- положення про елементи верховенства права та засоби його забезпечення, інститути демократичної держави, обсяг конституційних прав і свобод, інститути конституційного права та їх структуру, особливості конституційно-правових спорів;

- узагальнення досвіду правової регламентації інституту конституційної скарги у конституціях та законах про конституційні суди країн, що представляють різні регіони світу;

- уявлення про право на конституційну скаргу як складову права на судовий захист, національну конституційну судову процесуальну гарантію прав людини;

- аргументи на користь різних моделей конституційної скарги з точки зору запровадження ефективних національних «фільтрів» на шляху до Європейського суду з прав людини;

- пропозиції щодо більш ефективного використання потенціалу судів загальної юрисдикції та омбудсмена як опосередкованих форм індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні, а також органічного поєднання інститутів конституційного звернення та конституційної скарги у процесі її запровадження;

- рекомендації щодо змін у структурній організації Конституційного Суду України у зв'язку із запровадженням конституційної скарги (зокрема, створення окремої колегії суддів у справах за конституційними скаргами), а також щодо процедури приймання та розгляду таких скарг з урахуванням світового досвіду.

Практичне значення одержаних результатів. Запропонована дисертантом цілісна концепція конституційної скарги з відповідним науковим обґрунтуванням перспектив та умов її запровадження у правову систему України є внеском автора у розвиток конституційно-правової науки та практики.

Сформульовані у дисертації висновки, положення та рекомендації можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі – для подальшого розвитку національної доктрини конституційної скарги та наукового обґрунтування шляхів її впровадження у конституційне законодавство та державно-правову практику;

- правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного конституційного законодавства України: внесення змін та доповнень до Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України», відповідних положень процесуальних кодексів, а також Регламенту Конституційного Суду України;

- сфері правореалізації – для вдосконалення практики розгляду

судами України справ, пов'язаних із захистом конституційних прав і свобод, а також активізації інститутів громадянського суспільства у здійсненні ними суспільного контролю за діяльністю державних інституцій за допомогою правових засобів;

- навчальному процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників із курсів конституційного права, конституційних прав і свобод людини і громадянина, конституційної юрисдикції та викладанні цих навчальних дисциплін, а також для розробки та викладання спецкурсів із проблематики конституційної скарги;

- правовиховній роботі – для підвищення правової культури представників держави та громадянського суспільства, розвитку правової ідеології суспільства на основі загальнолюдських конституційних цінностей і доктрин.

Результати та матеріали дослідження були позитивно оцінені та впроваджені у діяльність Комісії Конституційної Асамблеї з питань прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (Акт про впровадження від 02.10.2013 р.), практику Конституційного Суду України (Акт про впровадження від 16.10.2013 р.), а також стали основою для розробки та викладання спецкурсу «Конституційна скарга: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні» у Київському університеті права Національної академії наук України (Акт про впровадження від 30.10.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення та висновки, що містяться у дисертації, є результатом самостійного, особистого дослідження автора. У співавторстві з І. Кияницею опубліковано такі наукові статті: «Гарантування Конституційним Судом України окремих особистих прав і свобод людини» (здобувачу належить аналіз відповідних правових позицій Конституційного Суду України, а також їх оцінка з точки зору кола прав і свобод, що підлягають захисту в порядку конституційного судочинства), «Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України» (здобувачем проаналізовано тлумачення Конституційним Судом України принципу правової визначеності, його відповідність європейським стандартам та зв'язок із верховенством права).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації обговорювались на засіданнях вченої ради Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Конституція України – основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи» (23–24 червня 2011 р., м. Харків), «Законодавство України: проблеми та перспективи

розвитку» (11 квітня 2013 р., м. Київ); всеукраїнському «круглому столі» «Конституція України у ціннісному вимірі» (до 16-ї річниці прийняття Конституції України, 25 червня 2012 р., м. Київ); міжнародних науково-практичних конференціях: «Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації» (28 вересня 2011 р., м. Харків), «Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу» (до 15-ї річниці створення Конституційного Суду України, 16 вересня 2011 р., м. Київ), «Особистість. Суспільство. Право» (15 березня 2012 р., м. Полтава), «Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» (15 вересня 2012 р., м. Одеса), «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (23 листопада 2012 р., м. Полтава), «Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах» (з нагоди 17-ї річниці Конституції України, 20–21 червня 2013 р., м. Ялта), «Сучасні тенденції в конституційному правосудді: співвідношення між національним та міжнародним правом» (5–7 вересня 2013 р., м. Вільнюс, Литовська Республіка); на XIV Міжнародному конгресі європейського та порівняльного конституційного права (22–25 березня 2012 р., м. Регенсбург, ФРН).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, що були сформульовані у дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у 37 наукових публікаціях, у тому числі в одній монографії, 22 наукових статтях у фахових наукових виданнях України, 5 наукових статтях у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямом, з якого підготовлено дисертацію, 9 доповідях та тезах доповідей, опублікованих у матеріалах наукових і науково-практичних конференцій, та інших публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають 19 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 467 сторінок, з яких основного тексту – 397 сторінок. Список використаних джерел складається з 549 найменувань, які розміщені на 70 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими планами та програмами, мету й завдання дослідження, його об'єкт, предмет і методи, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, вказано особистий внесок здобувача в їх отримання, наведено дані про апробацію результатів роботи та їх опублікування.

Розділ 1 «Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя та її сучасні моделі» складається з

чотирьох підрозділів, присвячених дослідженню конституційної скарги як форми індивідуального доступу до конституційного правосуддя в умовах сучасного конституціоналізму, її основним властивостям та типовим моделям, формуванню доктрини конституційної скарги та основним етапам розвитку наукової думки стосовно запровадження цього конституційно-правового інституту в Україні.

У підрозділі 1.1. «Поняття та форми індивідуального доступу до конституційного правосуддя в умовах сучасного конституціоналізму» аналізується значення інституту конституційної скарги для розвитку конституціоналізму, а також визначається механізм індивідуального доступу до конституційного правосуддя та його особливості за різних моделей конституційної юстиції.

Визнаючи конституційну скаргу важливим та ефективним засобом захисту прав людини як ціннісної основи сучасного конституціоналізму, вітчизняна юриспруденція нерідко припускається ототожнення такої скарги з індивідуальним доступом до конституційного правосуддя. У той же час, європейська конституційна доктрина виходить із більш широкої концепції індивідуального доступу осіб до конституційного правосуддя та включає до нього різні засоби, що дозволяють особам як прямо, так й опосередковано звертатися до конституційних судів або аналогічних органів конституційної юрисдикції у випадках порушень прав і свобод, які охороняються конституцією.

Індивідуальний доступ до конституційного правосуддя може мати дві форми: пряму та опосередковану (непряму). Прямий індивідуальний доступ охоплює всі юридичні засоби, що дозволяють індивідам чи їх об'єднанням безпосередньо ініціювати здійснення конституційного контролю. Опосередкований індивідуальний доступ до конституційного правосуддя означає, що особи отримують можливість звертатися до конституційного суду з питань конституційності правових актів через інші органи державної влади, що є суб'єктами звернення до органів конституційної юрисдикції. У багатьох державах існує змішаний механізм індивідуального доступу, який включає ті чи інші інститути як прямого, так і опосередкованого доступу до конституційного правосуддя. Такий підхід відповідає позиції Венеціанської Комісії, викладеній у її доповіді «Про індивідуальний доступ до конституційного правосуддя», та закладає концептуальну основу дисертації.

З урахуванням основних властивостей різних моделей конституційного контролю (англо-американської, європейської та змішаної) визначаються особливості індивідуального доступу до конституційного правосуддя у цих системах, їх переваги та недоліки. Пояснюється, що за англо-американської моделі прямий доступ до конституційного контролю, який здійснюється всіма судами загальної юрисдикції, відкритий для будь-якої сторони звичайного судочинства і не

вимагає закріплення окремого права на конституційну скаргу.

Особливості європейської системи конституційного правосуддя та моделей, що до неї тяжіють, обумовлюють важливу роль опосередкованого індивідуального доступу, за якого суб'єктами звернення до конституційного суду з приводу конституційності правових актів виступають передусім суди загальної юрисдикції (через подання «попередніх запитів») та омбудсмени. Перевагами такого доступу перш за все є висока юридична обізнаність цих суб'єктів та їх компетентність при складанні відповідного звернення (подання, запиту) до конституційного суду, що сприяє вирішенню проблеми надмірного перевантаження конституційних судів повторюваними чи необґрунтованими скаргами. Його недоліком є дискреція відповідних органів щодо ініціювання ними конституційного контролю. Це виступає основним аргументом на користь прямого індивідуального доступу, який забезпечується передусім через інститут конституційної скарги.

У підрозділі 1.2. «Типові моделі конституційної скарги» аналізується процес виникнення та поширення інституту конституційної скарги, визначаються основні моделі такої скарги, здійснюється їх компаративний аналіз та розкриваються переваги і недоліки.

Доводиться, що за всієї різноманітності національних моделей конституційних скарг вони мають певні спільні та відмітні риси, що дозволяє виокремити типові моделі такої скарги. Здійснюється аналіз підходів до типових моделей конституційної скарги у працях вітчизняних та іноземних конституціоналістів, який демонструє розбіжності у співвідношенні відправних понять «індивідуальна» та «конституційна» скарга, в обсязі поняття конституційної скарги, а також критеріїв класифікації її моделей.

З урахуванням висновків Венеціанської Комісії, які відтворюють консолідовану позицію провідних конституціоналістів та конституційних судів європейських країн, обґрунтовується, що у механізмі прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя слід розрізняти дві групи моделей такого доступу. Першу з них складають моделі, які ініціюють здійснення органами конституційної юрисдикції абстрактного контролю, тобто контролю поза зв'язком із конкретною справою. До них належать «публічна скарга» (*actio popularis*), яка передбачає право кожної особи подати конституційну скаргу щодо конституційності нормативного акта після його оприлюднення за відсутності власного інтересу особи у справі, а також «квазіпублічна скарга» (*quasi actio popularis*) та «індивідуальна пропозиція», які мають свої особливості.

Другу групу моделей прямого доступу до конституційного правосуддя складають скарги, які ініціюють конкретний конституційний контроль, тобто пов'язані з розглядом конкретної справи («індивідуальні» скарги). До них належать: нормативна конституційна скарга, за якої у разі

порушення конституційних прав особи оскарженню підлягає нормативний акт, покладений в основу ухвалення індивідуального акта, тоді як сам правозастосовний акт не може бути предметом конституційного контролю, та повна конституційна скарга, що передбачає право фізичних та юридичних осіб оскаржити до конституційного суду в субсидіарному порядку (тобто після використання всіх інших засобів правового захисту) будь-який акт державної влади (як нормативний, так і індивідуальний), який безпосередньо порушує їх конституційні права.

За широкого підходу всі вказані вище засоби прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя охоплюються терміном «конституційна скарга». Усіх їх об'єднує те, що вони забезпечують можливість безпосереднього звернення приватних осіб до органів конституційного правосуддя, стосуються оскарження конституційності правових актів та спрямовані на захист конституційно гарантованих прав і свобод. У буквальному розумінні конституційна (індивідуальна) скарга зводиться до моделей повної та нормативної скарги.

У підрозділі 1.3. «Основні властивості конституційної скарги та елементи правового механізму її функціонування» викладаються основні ознаки конституційної скарги, запроваджується нова юридична конструкція «правовий механізм функціонування конституційної скарги» та визначаються його елементи.

На підставі аналізу позицій провідних українських та зарубіжних (білоруських, болгарських, вірменських, польських, російських, угорських) конституціоналістів доведено, що моделі повної та нормативної конституційної скарги, хоча й мають свої модифікації у межах національних систем конституційної юстиції, однак об'єднані спільними ознаками, а саме: направляються індивідуальними чи колективними суб'єктами приватного права з метою захисту конституційно гарантованих прав і свобод; стосуються «приватного інтересу», тобто підставою конституційної скарги виступає безпосереднє та наявне порушення конституційних прав і свобод скаржника; передбачають «частковість конституційної перевірки» (тобто конституційний контроль стосується тільки конституційних норм про права і свободи); об'єктом оскарження щодо конституційності виступає нормативно-правовий акт, застосований у конкретній справі, або індивідуально-правовий акт, який є остаточним, тобто не може бути переглянутий із використанням звичайних засобів правового захисту; стосовно конституційних скарг устанавлюється система досить жорстких вимог до їх прийнятності.

Розбіжності у підходах різних учених щодо основних характеристик конституційної скарги може бути усунено через запровадження універсальної системоутворюючої категорії, яка забезпечить єдині критерії порівняння різних моделей такої скарги та дозволить розкрити їх спільні

та відмітні риси. Такою категорією виступає «правовий механізм функціонування конституційної скарги», що включає такі елементи: 1) підстава для подання конституційної скарги, якою є порушення гарантованих Основним Законом прав осіб актами, діями або бездіяльністю уповноважених органів державної влади чи місцевого самоврядування (точніше – конституційно-правовий спір про порушення таких прав і свобод); 2) суб'єкти, які наділені правом звернення з конституційною скаргою до органу конституційної юрисдикції (фізичні та юридичні особи приватного права); 3) предмет (об'єкт) конституційної скарги, тобто коло юридичних актів, які підлягають оскарженню щодо їх неконституційності; 4) умови прийнятності конституційної скарги, до яких належать: використання всіх інших правових можливостей захисту порушених прав і свобод; дотримання встановлених строків звернення з конституційною скаргою; вимоги щодо юридичного представництва, сплати державного мита за поданням конституційної скарги, добросовісного користування своїм правом на таку скаргу, форми скарги; 5) юридичні наслідки рішень органів конституційного контролю, ухвалених за результатами розгляду таких скарг, а також сфера їх дії у часі (*ex nunc* чи *ex tunc*), просторі та за колом осіб (*inter partes* чи *erga omnes*).

У підрозділі 1.4. «Формування доктрини конституційної скарги в Україні» на підставі аналізу основних підходів до розуміння правової доктрини, її основних властивостей та особливостей впливу на процеси нормотворчості й правозастосування характеризується сучасна європейська доктрина конституційної скарги, а також вирішується питання щодо формування доктрини конституційної скарги в Україні.

Демонструється, що в європейській юриспруденції сформувалася цілісна система уявлень і поглядів на інститут конституційної скарги та його місце у правовій системі, які є науково обґрунтованими й авторитетними в експертних колах. Вони визнані на конституційному рівні більшості держав Європи, законодавство яких визначає національні моделі такої скарги, а практика конституційних судів наповнює їх конкретним змістом. Отже, європейська доктрина конституційної скарги виявляє себе в усіх рисах, що характеризують цей правовий феномен. Вона належить до конституційних доктрин, які є серцевиною правової доктрини та ціннісною основою національного правопорядку.

З урахуванням розробленого в науці механізму виникнення та дії правової доктрини доводиться, що вітчизняна доктрина конституційної скарги перебуває на етапі свого формування, хоча ще не розкрила себе в усіх проявах. Вагомий внесок у її розвиток зроблено дослідниками, які мають безпосереднє відношення до конституційної практики, що підвищує практичну спрямованість відповідних наукових розробок. Сучасний стан розвитку ідеї конституційної скарги характеризується фрагментарністю, певною концептуальною неупорядкованістю та не завжди ґрунтується на

єдиній теоретичній і методологічній базі. На сьогодні не узгоджено підходи до елементів правового механізму її функціонування та процедури розгляду, відсутня доктринальна єдність стосовно оптимальної моделі такої скарги для України, однак, перспектива її запровадження є ключовим питанням, що обговорюється у зв'язку з удосконаленням конституційної юстиції. Отже, ідея конституційної скарги перебуває на етапі схвалення державою та громадськістю й перетворення на один із напрямів конституційно- правової реформи.

Розділ 2 «Правова природа конституційної скарги» присвячений вивченню різних аспектів правової природи конституційної скарги та її функціональної характеристики, всебічному аналізу значення конституційної скарги для утвердження прав людини, верховенства права та демократії, розвитку правової системи.

У підрозділі 2.1. «Особливості правової природи конституційної скарги та її функціонального призначення» визначаються основні аспекти правової природи конституційної скарги як соціально-юридичного явища та власне правового феномену, пояснюється доцільність їх наукового аналізу.

Стверджується, що конституційна скарга є багатоаспектним явищем, функціональне призначення якого не вичерпується традиційним для вітчизняної науки розумінням як засобу захисту прав людини. Обґрунтовується висновок, що правова природа конституційної скарги вимагає її аналізу на двох взаємопов'язаних значеннєвих рівнях. Перший рівень відображає значення конституційної скарги як соціально-юридичного явища, тобто показує, як скарга впливає на забезпечення й реалізацію прав людини, функціонування демократичної держави і верховенства права. Другий рівень відображає значення конституційної скарги як власне правового феномену. На цьому рівні необхідно проаналізувати статичну і динаміку буття конституційної скарги як складової правової системи, системи права і законодавства та юридичної діяльності. Статичний аспект відображає бачення конституційної скарги як інституту конституційного права, що закріплюється у відповідному інституті законодавства, а динамічний аспект – її роль як способу вирішення конституційно-правового спору.

Підсумовується, що правову природу інституту конституційної скарги характеризують такі аспекти його розуміння, як: 1) засіб захисту прав людини та гарантія їх реалізації; 2) інститут демократії; 3) прояв дії верховенства права; 4) інститут конституційного права; 5) спосіб вирішення конституційно-правового спору.

У підрозділі 2.2. «Конституційна скарга як засіб захисту прав людини та впровадження європейських стандартів правозахисту» визначаються місце конституційної скарги у системі гарантій прав людини, перелік прав і свобод людини, що підлягають захисту за

допомогою інституту конституційної скарги, а також основні напрями впливу європейських правозахисних стандартів на здійснення конституційного правосуддя.

З урахуванням позицій провідних іноземних та вітчизняних дослідників стверджується, що роль конституційної скарги у правовій системі передусім зводиться до визнання її ефективним засобом захисту конституційних прав і свобод. Ця скарга дозволяє особі реалізувати право на судовий захист у порядку конституційного судочинства. При цьому не можна однозначно стверджувати, що за відсутності інституту конституційної скарги право на судовий захист у певній державі забезпечується не у повному обсязі, оскільки така відсутність може бути компенсована іншими формами індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Як і право на судовий захист у цілому, право на конституційну скаргу належить до процесуальних прав, що забезпечують можливість ефективного захисту прав і свобод, одночасно виступаючи гарантіями їх реалізації. У системі юридичних гарантій прав людини інститут конституційної скарги є національною конституційною судовою процесуальною гарантією.

Визначаються різні підходи до вирішення країнами питання про перелік прав і свобод, порушення яких є підставою для подання індивідуальної скарги, а саме: по-перше, до таких прав можуть належати коло прав і свобод, що безпосередньо закріплені у конституції відповідної держави; по-друге, деякі країни (зокрема, Австрія, Швейцарія) ідуть шляхом забезпечення через інститут конституційної скарги тільки основоположних прав та не включають до цього переліку права людини, які мають програмний характер (передусім соціальні права); по-третє, в окремих країнах підставою для подання конституційної скарги також може бути порушення прав, передбачених міжнародними договорами з прав людини, передусім Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколами до неї (далі – Європейська конвенція); по-четверте, перелік прав людини, що підлягають конституційному захисту, може бути уточнений через тлумачення цих прав самим конституційним судом або розвинутий у результаті судової правотворчості.

На підставі висновків Венеціанської Комісії та практики Європейського суду з прав людини доводиться, що можливість перегляду остаточних рішень судів, а також присудження скаргникам справедливої компенсації у разі порушення його прав дає підстави для визнання конституційної скарги ефективним засобом юридичного захисту у сенсі статті 13 Європейської конвенції. Визначаються переваги різних моделей конституційної скарги з точки зору умов прийнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини.

У підрозділі 2.3. «Роль конституційної скарги у реалізації функцій демократії» конституційна скарга розглядається як інститут демократії,

аналізується її значення в аспекті реалізації функцій демократії та здійснення контролю за діяльністю вищих органів державної влади.

Указується, що конституційна скарга і конституційна юстиція у цілому виступають вагомим важелем впливу фізичних і юридичних осіб, громадянського суспільства на державну владу, забезпечення її відповідальності перед людьми. Конституційна скарга не лише розширює можливості конституційного суду як гаранта прав людини і народовладдя, а й поглиблює демократію як таку, сприяючи реалізації демократичних стандартів у діяльності вищих органів державної влади.

Стверджується, що конституційна скарга як інститут демократії виступає: ординарним інститутом, який входить до комплексного інституту конституційної юстиції; інститутом у галузі забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина, прав юридичних осіб; суспільним (громадським) інститутом, який пов'язаний не лише із суто державною діяльністю, а й з активністю фізичних і юридичних осіб, які виступають ініціаторами конституційного провадження за скаргою; функціональним інститутом, що відображає одну з форм діяльності органу конституційної юрисдикції; імперативним інститутом, що впливає з обов'язковості рішень конституційних судів.

Як і кожний інститут демократії, конституційна скарга сприяє реалізації її функцій. Конституційна скарга є важливою для здійснення всіх основних функцій демократії (установчої, оптимізації державних рішень, сприяння виконанню прийнятих рішень, охоронної, контрольної та ін.). Однак основна роль інституту конституційної скарги проявляється в її значенні для реалізації контрольної функції демократії, яка передбачає контроль із боку суспільства за діяльністю органів державної влади. Завдяки впровадженню конституційної скарги демократичний контроль у державі набуває своєї завершеної форми, адже охоплює найбільш важливі правові акти (акти парламенту, президента, уряду).

У підрозділі 2.4. *«Значення конституційної скарги для забезпечення верховенства права»* через розуміння основних елементів верховенства права аналізується значення конституційної скарги як прояву дії верховенства права, доводиться важливість впровадження цього інституту для утвердження верховенства права в Україні.

Обґрунтовується, що конституційна скарга як прояв дії верховенства права виступає чинником дотримання правового характеру законів та інших нормативно-правових актів, верховенства конституції, суттєвою гарантією забезпечення відповідності позитивного права основоположним принципам права і правам людини. Так, принцип пропорційності серед іншого означає, що застосовувані державою обмеження прав і свобод повинні бути об'єктивно виправданими. Індивідуальна скарга забезпечує особі можливість не лише усунути невинуватене обмеження її конституційного права за допомогою конституційного судочинства, а й

отримати офіційне тлумачення принципу пропорційності в аналогічних правових випадках. Конституційний захист права особи знати свої права і обов'язки забезпечує дію принципу правової визначеності. Задоволення конституційної скарги у зв'язку зі зловживанням державним органом своїми повноваженнями при ухваленні оскаржуваного нормативно-правового акта сприяє утвердженню принципу добросовісності. Можливість оскаржити закон та інший нормативно-правовий акт сприяє реалізації принципу правової безпеки і захисту довіри. Тим самим конституційна скарга є одним із механізмів, через які вказані вище принципи – складові верховенства права набувають безпосереднього регулятивного значення.

Стверджується, що інститут конституційної скарги може розглядатись як прояв і чинник дії верховенства права у державі у випадку дотримання низки нормативних, процедурних та інституційних вимог. Серед них передусім слід назвати: демократичний державно-правовий режим; існування незалежного органу конституційної юрисдикції; збалансоване поєднання ідеї доступності конституційного правосуддя зі встановленням обґрунтованих критеріїв прийнятності скарги.

У *підрозділі 2.5. «Конституційна скарга як інститут конституційного права»* визначаються особливості конституційної скарги як інституту конституційного права, виокремлюються сутнісні характеристики цього інституту, його видова належність та структура.

Указується, що одним із суто юридичних аспектів правової природи конституційної скарги є її розуміння як інституту конституційного права. Інститут конституційної скарги відповідає усім ознакам інститутів права, що виокремлено в теорії права: він унормовує однорідні з точки зору предмета та методу правового регулювання суспільні відносини у сфері індивідуального доступу приватних осіб до конституційного правосуддя; є складовою галузі конституційного права і частиною комплексного інституту судового конституційного процесу; становить логічно замкнуту, відокремлену сукупність норм; функціонує у системі конституційного права відносно автономно, що не заперечує його зв'язків з іншими матеріальними і процесуальними правовими інститутами. Цей інститут має публічно-правовий, галузевий, процесуальний, правоохоронний, функціональний характер.

Доводиться, що інститут конституційної скарги може бути також охарактеризований через його структуру, тобто групи норм, які складають цей інститут. Ця структура включає: норми, які визначають підстави провадження за конституційною скаргою; норми, присвячені предмету оскарження; норми, які встановлюють особливості правового статусу учасників конституційного оскарження; норми, які закріплюють саму процедуру провадження за конституційною скаргою.

У *підрозділі 2.6. «Інститут конституційної скарги як спосіб*

вирішення конституційно-правового спору» розглядається природа конституційно-правового спору, визначаються його основні характеристики та значення інституту конституційної скарги як способу розв'язання такого спору, аналізуються учасники, підстави та стадії провадження за конституційною скаргою.

Зазначається, що розуміння інституту конституційної скарги як способу вирішення конституційно-правового спору відображає динамічний бік її правової природи. При дослідженні цього аспекту функціонального призначення конституційної скарги важливе значення мають основні характеристики конституційно-правового спору, який: є формою прояву юридичного конфлікту між фізичною або юридичною особою і органом публічної влади; за своєю природою має публічно-правовий характер; розглядається виключно органом конституційної юрисдикції; вирішується у формі конституційного провадження.

Учасниками конституційного провадження є сторони провадження за скаргою (тобто скаржник і орган, який видав юридичний акт, конституційність якого оскаржується), їх представники та інші учасники, діяльність яких повинна сприяти об'єктивному і повному розгляду справи (експерти, перекладачі тощо). Стверджується, що правовий статус сторін провадження за конституційною скаргою визначається їх процесуальними правами і обов'язками та пропонується перелік таких прав і обов'язків.

Матеріальну підставу провадження за конституційною скаргою становить конституційно-правовий спір, а формальною підставою виступає конституційна скарга як процесуальний документ, що подається до конституційного суду. Такий документ має відповідати низці формальних та змістовних вимог для того, щоб скарга була визнана прийнятною. Подання скарги становить юридичний факт, необхідний для вирішення питання про відкриття конституційного провадження або відмову в його відкритті. Цей висновок актуалізує питання про стадії провадження за конституційною скаргою, які включають такі логічні блоки: звернення до конституційного суду та попередня перевірка прийнятності скарги, відкриття конституційного провадження, розгляд справи за конституційною скаргою, ухвалення рішення та його виконання. Визначаються вимоги допустимості конституційної скарги, які спрямовані на дотримання балансу між доступністю конституційного правосуддя та ефективністю таких скарг.

Розділ 3 «Світовий досвід функціонування інституту конституційної скарги» присвячений вивченню національних моделей конституційної скарги, які запроваджено у різних країнах світу, а також докладному аналізу елементів правового механізму функціонування конституційної скарги, процедури її приймання та розгляду у країнах – засновницях класичних моделей такої скарги (Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН), Австрійській Республіці, Королівстві Іспанія), та

держав, що мають близькі до України правові традиції (Російській Федерації (далі – РФ) та Республіці Польща).

У підрозділі 3.1. «Національні моделі конституційної скарги: загальний огляд» на основі аналізу конституцій, законів про конституційні суди та регламентів органів конституційної юрисдикції в їх актуальному стані визначаються особливості функціонування інституту конституційної скарги у країнах, що представляють різні регіони світу.

Підкреслюється, що інститут конституційної скарги ефективно функціонує у країнах Європи, Азії, Африки та Латинської Америки, де запроваджено європейську модель конституційної юстиції. Досвід функціонування інституту конституційної скарги в азіатських країнах вивчається на прикладі Південної Кореї. Розглядається механізм прямого доступу до конституційного правосуддя у Південно-Африканській Республіці.

Визначаються особливості моделі конституційної скарги у Республіці Кіпр. Аналізується досвід східноєвропейських країн (Словаччини, Словенії, Хорватії), які запровадили або істотно оновили інститут конституційної скарги в ході демократичних перетворень останніми десятиліттями. Досліджується еволюція моделі конституційної скарги в Угорській Республіці, де така скарга мала ознаки *actio popularis*. Однак у новому Основному Законі Угорщини, що набув чинності 01.01.2012 р., її було замінено моделлю нормативної конституційної скарги, яка дозволила обмежити потік таких скарг, а також визнано можливість подавати конституційну скаргу проти остаточного судового рішення.

Наголошується, що країни СНД та Балтії також демонструють стійку тенденцію щодо запровадження процедур прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя, на підтвердження чого наводиться досвід Латвійської Республіки, Азербайджану та Вірменії. Вказується на перспективи введення інституту конституційної скарги у Литовській Республіці, Білорусі та Молдові.

У підрозділі 3.2. «Функціонування конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина» визначаються правові засади діяльності та обсяг компетенції Федерального Конституційного Суду ФРН, роль конституційної скарги у системі конституційного судочинства ФРН, розкриваються основні елементи правового механізму функціонування конституційної скарги, а також процедура приймання та розгляду таких скарг Федеральним Конституційним Судом ФРН.

Стверджується, що система конституційного контролю ФРН має чи не найбільший у світі досвід функціонування інституту конституційної скарги. У цій державі запроваджено класичну модель повної конституційної скарги, яка виступає взірцем для багатьох країн світу. Правову основу її функціонування становлять Основний Закон ФРН, який

набув чинності 23.05.1949 р., Федеральний закон «Про Федеральний Конституційний Суд» від 12.03.1951 р., а також Регламент Федерального Конституційного Суду ФРН від 15.12.1986 р.

Указується, що Федеральний Конституційний Суд ФРН уповноважений розглядати конституційні скарги, що можуть бути подані будь-якою особою, яка вважає, що державна влада порушила одне з її фундаментальних прав, закріплених Основним Законом. Оскільки державна влада включає три гілки влади, предметом оскарження можуть виступати закони та інші акти парламенту, адміністративні акти, а також судові рішення, тобто будь-які акти, дії чи бездіяльність органів державної влади та управління. У конституційній скарзі особа має обґрунтувати у зрозумілій формі прямий та наявний зв'язок між актами державної влади та порушенням прав її особисто та в цей момент, тому переважна більшість конституційних скарг у ФРН стосується саме рішень судів.

Конституційна скарга має бути прийнята та підлягає судовому розгляду, якщо вона має фундаментальне конституційне значення; подана з метою захисту основних прав і скаржник може зазнати особливо тяжкої шкоди у разі відмови у розгляді такої скарги. До ключових критеріїв прийнятності такої скарги належить також вичерпання всіх інших засобів правового захисту, оскільки вона розглядається як екстраординарний засіб, покликаний виконувати субсидіарну функцію стосовно системи судів загальної юрисдикції в частині захисту прав осіб. Вимоги щодо прийнятності конституційних скарг ретельно перевіряються Федеральним Конституційним Судом ФРН через спеціальну процедуру приймання (допуску). Оптимізації діяльності цього суду сприяє його належна організація: судді об'єднані у два Сенати, у складі кожного з них утворено три Палати, які уповноважені розглядати конституційні скарги.

У підрозділі 3.3. «*Особливості інституту конституційної скарги в Австрійській Республіці*» послідовно аналізуються елементи правового механізму функціонування австрійської моделі конституційної скарги, в якій діє найстарша система конституційного контролю в Європі.

Австрійська модель конституційної скарги охоплює право приватних осіб оскаржити до Конституційного Суду всі види юридичних актів, дії чи бездіяльність органів державної влади, що призводять до порушення їх конституційних прав, тобто належить до класичних взірців повної індивідуальної скарги. Нормативну основу її функціонування становить Федеральний конституційний закон («Федеральна Конституція»), який набув чинності 10.11.1920 р. і діє з наступними змінами та доповненнями, а також Федеральний закон Австрії «Про організацію та провадження Конституційного Суду» від 18.12.1925 р., який діє у редакції 12.05.1953 р. як Закон «Про Конституційний Суд».

Визначається, що особливістю конституційної скарги в Австрійській Республіці, яка відрізняє її від моделі такої скарги у ФРН, є можливість

індивіда звернутися до Конституційного Суду Австрії не лише з питань конституційності закону, а й законності актів адміністративних органів, якими порушуються права, гарантовані конституційним законодавством, незалежно від їх застосування у конкретній справі. Скаржник має довести пряму дійсну шкоду, яка завдається або може бути завдана йому внаслідок прямої дії закону чи нормативного акта адміністративного органу, отже, виключається можливість подання конституційної скарги у публічних інтересах. Предметом конституційної скарги можуть виступати й остаточні правозастосовні акти після вичерпання всіх інших засобів юридичного захисту протягом шести тижнів з моменту вручення рішення, ухваленого останньою інстанцією.

Указується, що істотною особливістю австрійської моделі конституційної скарги виступає її підстава, а саме – порушення «прав, гарантованих конституційним законодавством». Таку скаргу може бути подано у разі якщо скаржник вбачає порушення з боку державної влади його прав, викладених у низці федеральних конституційних законів, а також міжнародних договорах, передусім Європейській конвенції.

У підрозділі 3.4. «*Модель конституційної скарги у Королівстві Іспанія: процедура amparo*» визначаються особливості прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Іспанії та розглядаються елементи правового механізму функціонування інституту конституційної скарги.

Пояснюється, що, врахувавши досвід ФРН, Іспанія сформувала власну модель конституційної скарги, яка отримала назву процедури «*amparo*» (з ісп. – «захист», «заступництво», «допомога»). Правову основу функціонування цього інституту закладає Конституція Королівства Іспанії від 27.12.1978 р., а також Органічний закон «Про Конституційний Суд» від 03.10.1979 р. Підставою конституційної скарги виступає порушення основоположних прав людини, однак, вона забезпечує винятковий посилений захист не всіх прав, гарантованих Конституцією, а їх певного переліку, визначеного самим Основним Законом.

Указується, що предметом конституційної скарги виступають будь-які дії чи бездіяльність державних органів, що належать до вертикалі виконавчої влади на центральному, регіональному чи місцевому рівнях, у разі якщо вони порушують яке-небудь з основоположних прав, що підлягає захисту в порядку конституційного судочинства. Утім така скарга не може бути подана на закони та інші нормативні акти, ухвалені Парламентом. Предметом конституційної скарги можуть виступати й рішення інших судів (адміністративного, цивільного, кримінального, індустріального, військового) або відсутність таких рішень, якщо це порушує визначений перелік конституційних прав. В Іспанії конституційна скарга також виступає екстраординарним субсидіарним засобом захисту основоположних прав людини, умовою використання якого є вичерпання

всіх інших засобів юридичного захисту.

Доводиться, що в Іспанії запроваджено достатньо ефективну систему «фільтрів», які запобігають невинуватому навантаженню Конституційного Суду та забезпечують ефективну реалізацію ним повноважень щодо розгляду та вирішення конституційних скарг.

У *підрозділі 3.5. «Особливості національної моделі конституційної скарги у Республіці Польща»* досліджуються генеза і передумови введення конституційної скарги у Республіці Польща, особливості правового механізму її функціонування, а також переваги польської моделі конституційної скарги.

Зазначається, що у результаті гострих дискусій чинна Конституція Республіки Польща, ухвалена 02.04.1997 р., закріпила національну модель нормативної конституційної скарги, яка з часом виправдала себе та нівелювала побоювання її критиків. Конституційні засади цієї моделі конкретизовані Законом «Про Конституційний Трибунал» від 01.08.1997 р. та Регламентом Конституційного Трибуналу від 03.10.2006 р.

Підставою конституційної скарги у Республіці Польща виступає порушення конституційних прав і свобод. Більшість цих прав викладено у Розділі II «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина» Конституції, однак така скарга може стосуватися прав, свобод чи обов'язків, що містяться в інших розділах Основного Закону. Проте підставою такої скарги не можуть бути норми, що визначають загальні принципи конституційного ладу, а також норми, адресовані законодавцю.

Указується, що предметом конституційної скарги у Республіці Польща виступає закон або інший нормативний акт, який належить до «джерел загальнообов'язкового права». Принципова особливість польської моделі конституційної скарги полягає в тому, що її предметом не може виступати неправильне тлумачення чи застосування правових норм судами загальної юрисдикції чи адміністративними органами. Це означає, що така скарга не може бути подана проти судового рішення чи адміністративного акта, якими було порушено конституційні права і свободи осіб, а має стосуватися закону чи іншого нормативного акта, покладеного в їх основу. У разі її запозичення Україною така модель конституційної скарги не потребувала б докорінного перегляду чинної системи конституційної юстиції в Україні та дозволила б уникнути дублювання функцій судів загальної юрисдикції та єдиного органу конституційного правосуддя.

У *підрозділі 3.6. «Досвід запровадження конституційної скарги у Російській Федерації»* висвітлюються основні етапи трансформації інституту конституційної скарги у РФ, особливості сучасної російської моделі такої скарги, елементів її правового механізму функціонування, а також процедури допуску та розгляду Конституційним Судом РФ.

Стверджується, що інститут конституційної скарги в РФ існує з

моменту створення Конституційного Суду. Він уперше був визнаний раніше діючим Законом РФ «Про Конституційний Суд РРФСР» від 12.07.1991 р., який передбачав право громадян на звернення зі скаргою щодо конституційності правозастосовної практики. Однак через неповну відповідність завданням конституційної юстиції інститут конституційної скарги був трансформований у бік конкретного нормоконтролю. Модель нормативної конституційної скарги дістала закріплення у Конституції РФ, що була прийнята всенародним голосуванням 12.12.1993 р.

Указується, що елементи правового механізму функціонування конституційної скарги докладно регламентовано у Федеральному конституційному законі (далі – ФКЗ) «Про Конституційний Суд Російської Федерації» від 21.07.1994 р., а також конкретизовано правовими позиціями Конституційного Суду РФ. Процедурні питання визначено Регламентом Конституційного Суду РФ, остання редакція якого була ним ухвалена у пленарному засіданні 24.01.2011 р.

Поряд з індивідуальною скаргою ФКЗ «Про Конституційний Суд Російської Федерації» закріплює також право звернення громадян з колективними скаргами. На підставі аналізу практики Конституційного Суду РФ доводиться, що в останньому випадку суб'єктами конституційної скарги щодо захисту конституційних прав можуть виступати об'єднання громадян (громадські організації, політичні партії, професійні союзи), релігійні об'єднання, муніципальні утворення, юридичні особи різної форми власності, у тому числі й державні підприємства та установи як платники податків. Право на звернення до Конституційного Суду РФ з конституційною скаргою мають також Генеральний прокурор РФ і Уповноважений з прав людини.

Особливість російської моделі конституційної скарги полягає у тому, що Конституція РФ визнає її об'єктом тільки «закони». У формально-юридичному значенні поняття закону охоплює федеральні конституційні закони, федеральні закони і закони суб'єктів РФ. Розширене тлумачення терміна «закон» відносно підконтрольних Конституційному Суду РФ актів дозволило визнати предметом такої скарги також нормативні постанови Державної думи (якими є акти про амністію) та постанови Уряду, які ухвалені на підставі прямої вказівки федерального закону і підлягають застосуванню разом з ним у конкретній справі.

Визначається, що у РФ за конституційною скаргою здійснюється інцидентний конституційний контроль щодо законів. У результаті послідовного розвитку цього інституту ФКЗ «Про внесення змін до Федерального конституційного закону "Про Конституційний Суд Російської Федерації"» від 03.11.2010 р. було визнано прийнятними лише скарги проти закону, застосованого у конкретній справі, розгляд якої завершено в суді, отже, було закріплено виключно регресний порядок подання конституційної скарги.

Розділ 4 «Індивідуальний доступ до конституційного правосуддя в Україні та перспективи його вдосконалення» присвячений визначенню ролі Конституційного Суду України у механізмі захисту прав людини, аналізу форм та засобів індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні, а також розробці оптимальної національної моделі конституційної скарги.

У *підрозділі 4.1. «Роль Конституційного Суду України у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина»* визначається роль єдиного органу конституційної юрисдикції України у забезпеченні та захисті прав людини, розкриваються особливості врахування положень Європейської конвенції та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні конституційного правосуддя.

Стверджується, що забезпечення та захист прав і свобод людини є «наскрізною» функцією Конституційного Суду України, яку він реалізує при здійсненні своїх повноважень, передбачених Розділом XII Конституції України та статтею 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р. (далі – Закон). Такий висновок підтверджує не тільки конституційно-правова доктрина, а й чинне законодавство України, зокрема стаття 2 Закону, оскільки завдання Конституційного Суду України щодо гарантування верховенства Конституції України на всій її території поширюється також на права і свободи людини і громадянина, які передбачені розділом II Основного Закону. На важливу роль конституційного судочинства у забезпеченні конституційних принципів і норм стосовно прав і свобод людини і громадянина вказують також глави 12, 13 Закону, викладена у статті 42 Закону дефініція конституційного звернення, а також сама практика діяльності Конституційного Суду, яка стає предметом ґрунтовного аналізу вітчизняних конституціоналістів.

Зміцненню ролі Конституційного Суду України у механізмі забезпечення та захисту прав людини сприяє врахування ним при здійсненні конституційного судочинства європейських стандартів правозахисту. Ці стандарти можуть використовуватися не лише для додаткової аргументації рішень єдиного органу конституційної юрисдикції, вироблених на підставі Конституції України, а й для роз'яснення змісту й значення самих конституційних положень, а також законодавчих приписів, конституційність яких перевіряється.

У *підрозділі 4.2. «Особливості індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні. Інститут конституційного звернення»* характеризуються засоби прямого та опосередкованого індивідуального доступу до конституційної юстиції в Україні, визначаються основні проблеми їх законодавчого регулювання і практики реалізації, а також шляхи їх удосконалення в аспекті запровадження в Україні інституту конституційної скарги.

Доводиться, що механізм індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні поєднує інститути прямого та опосередкованого доступу, що сприяє балансу різних існуючих засобів. В Україні недостатньо ефективно використовується потенціал судів загальної юрисдикції та омбудсмена як опосередкованих форм індивідуального доступу, що потребує вдосконалення законодавчого регулювання цих процедур та усунення наявних законодавчих прогалин і колізій. Враховуючи позитивний іноземний досвід, слід розглянути питання про надання кожному суду загальної юрисдикції права звертатися безпосередньо до Конституційного Суду України з поданням щодо конституційності закону, який підлягає застосуванню у конкретній справі.

В Україні впроваджено єдину у своєму роді форму прямого доступу фізичних і юридичних осіб до конституційного правосуддя – конституційне звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України й законів України, яке значною мірою відбиває самотність української моделі конституційного правосуддя, будучи характерним аспектом її ідентичності. Як відзначила Венеціанська Комісія, оскільки конституційне звернення стосується не індивідуального акта, а тлумачення нормативного акта, воно по суті виконує функцію нормативної конституційної скарги. При цьому наводяться аргументи, які доводять, що інститут конституційного звернення не може вважатися повноцінним заміником «класичного» інституту конституційної скарги. Основним із них є аргумент, що конституційне звернення не забезпечує громадянам можливість особисто ініціювати вилучення органом конституційної юрисдикції із системи законодавства неконституційних приписів, чим сприяти забезпеченню верховенства права та демократії.

Обґрунтовується висновок, що при вирішенні питання про запровадження в Україні конституційної скарги слід урахувати позитивний досвід функціонування інституту конституційного звернення, який зумовлює потребу в його збереженні, а також необхідність чіткого нормативного розмежування цих інститутів за їх основними завданнями. Конституційне звернення слід реформувати у бік посилення його значення як «запобіжника» порушенням прав людини у правозастосовній практиці, тоді як конституційна скарга має стати засобом захисту основних прав і свобод від неконституційної нормотворчості. При цьому слід брати до уваги вже напрацьовані правові позиції Конституційного Суду України з питань індивідуального доступу до конституційного правосуддя.

У підрозділі 4.3. «*Модель конституційної скарги для України та перспективи її правової регламентації*» пропонується оптимальна модель конституційної скарги для України, визначаються її переваги, елементи правового механізму функціонування, а також пропозиції щодо закріплення у національному законодавстві.

Обґрунтовується, що модель повної конституційної скарги надає

можливість для всеохоплюючого захисту прав і свобод, гарантованих Основним Законом. Однак здійснення конституційного контролю за рішеннями судів загальної юрисдикції фактично перетворює орган конституційної юрисдикції на вищу касаційну інстанцію, що суперечить Конституції України, а також ідеології та змісту судової реформи, яка триває. Така модель призводить також до переобтяженості Конституційного Суду та недотримання ним строків розгляду справ. Рациональним компромісом у цій ситуації виступає модель нормативної конституційної скарги, яка дозволить розумно обмежити кількість таких скарг до Конституційного Суду України, запобігти дестабілізації його роботи, а також забезпечити належне розмежування юрисдикції конституційного та загальних судів.

Пропонується оптимальна модель конституційної скарги, яка передбачає право громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб після вичерпання всіх інших національних засобів правового захисту подати скаргу до Конституційного Суду України щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у випадках, коли застосування цих актів у конкретній справі призвело до порушення закріплених у Конституції України прав і свобод скаржників.

Суб'єктами права на конституційну скаргу має бути визнаний той самий перелік осіб, що є суб'єктами права на конституційне звернення. Логічно обґрунтований та коректний із техніко-юридичних позицій предмет конституційної скарги складатиме наведений вище перелік юридичних актів, визначений у частині 1 статті 150 Конституції України. Підставою конституційної скарги має виступати порушення прав і свобод скаржника, закріплених Конституцією України, передусім її розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», законом чи іншим вказаним вище правовим актом, застосованим у конкретній справі. Умовами прийнятності конституційної скарги має стати вичерпання всіх інших правових засобів для захисту чи відновлення порушеного права, граничний шестимісячний термін з моменту набуття чинності остаточним рішенням суду або іншого правозастосовного органу та деякі інші.

Доводиться, що запровадження конституційної скарги у правову систему України вимагає закріплення цього інституту в Конституції України. Пропонується доповнити абзац 6 пункту 1 частини 1 статті 150 Основного Закону положенням: «а також за конституційними скаргами осіб, у разі якщо застосування цих актів у конкретних справах, по яких ухвалено остаточні рішення судів загальної юрисдикції, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування, призвело до порушення їх прав і свобод, гарантованих Конституцією України». У ньому ж слово «зверненнями» слід замінити словосполученням «конституційними

поданнями». Слід також доповнити статтю 150 Конституції України частиною 3 такого змісту: «У визначених законом випадках та порядку рішення Конституційного Суду України виступають підставою для перегляду остаточних рішень судів загальної юрисдикції, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування». Частина 4 статті 55 Конституції України слід викласти у такій редакції: «Кожен має право звертатися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом своїх прав і свобод у межах, визначених статтею 150 цієї Конституції» (частини 4, 5 відповідно стануть частинами 5, 6 статті 55 Основного Закону).

Деталізація конституційної моделі індивідуальної скарги, нормативне врегулювання елементів правового механізму її функціонування, процедури її приймання та розгляду, виконання рішень Конституційного Суду України за цими скаргами вимагають внесення змін та доповнень до чинного законодавства. Передусім ці зміни мають стосуватися статей 13, 38, 45, 47, 55 Закону. Слід також доповнити главу 6 «Звернення до Конституційного Суду України» Закону окремими статтями щодо поняття та вимог до конституційної скарги, суб'єктів її подання, а також розділ III «Особливості конституційного провадження» Закону окремою главою, присвяченою особливостям конституційного провадження за конституційною скаргою.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці цілісної концепції конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму, а також визначенні науково обґрунтованих перспектив її запровадження в Україні з урахуванням світового досвіду функціонування такої скарги та особливостей вітчизняного механізму індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Головні теоретичні, методологічні та практичні результати дослідження викладені у таких висновках:

1. Розвиток сучасного конституціоналізму вимагає конституційного визнання та забезпечення реалізації прав і свобод осіб через запровадження юридичних інструментів взаємної відповідальності людини та держави, суспільного контролю над органами публічної влади та правомірністю їх рішень, дій чи бездіяльності. Одне з першорядних місць серед таких засобів посідає конституційна скарга, яка є формою прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя, забезпечує можливість зворотного впливу індивідів та їх об'єднань на публічну владу в разі державного свавілля, сприяє утвердженню демократії та верховенства права.

2. За широкого підходу терміном «конституційна скарга»

охоплюються всі моделі прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя. До них належать засоби, які ініціюють здійснення органами конституційної юрисдикції абстрактного контролю, тобто контролю поза зв'язком із конкретною справою (публічна скарга, «квазіпублічна скарга», «індивідуальна пропозиція»), а також звернення, пов'язані з розглядом конкретної справи: моделі повної та нормативної конституційної скарги. У буквальному розумінні індивідуальна скарга зводиться до повної та нормативної конституційної скарги, які ініціюють конкретний конституційний контроль.

3. Теоретичну основу дисертаційної роботи становить розуміння конституційної скарги як письмового звернення індивідів, їх об'єднань або юридичних осіб до органу конституційної юрисдикції про необхідність перевірки конституційності законів чи інших правових актів органів публічної влади, які порушують конституційні права і свободи суб'єктів такої скарги у зв'язку з конкретною справою. Поняття «конституційна скарга» та «індивідуальна скарга» можуть вживатись як синоніми, однак, слід урахувати особливості російської національної моделі, де індивідуальна скарга, разом із колективною, є різновидами конституційної скарги.

4. Інститут конституційної скарги становить сукупність конституційно-правових норм, які визначають підстави провадження за конституційною скаргою, особливості правового статусу його учасників, предмет оскарження, а також регулюють відносини, пов'язані зі складанням, поданням, допуском до розгляду, відкриттям провадження, розглядом й ухваленням рішення за конституційними скаргами та правовими наслідками таких рішень.

5. Системоутворюючою категорією, яка дозволяє виявити особливості національних моделей конституційної скарги, розглянути їх за єдиною логічною схемою та забезпечує можливість їх порівнювання, виступає категорія «правовий механізм функціонування конституційної скарги», що охоплює такі основні елементи: 1) підстава для подання конституційної скарги, якою виступає порушення гарантованих Основним Законом прав осіб актами, діями чи бездіяльністю уповноважених органів державної влади або місцевого самоврядування (точніше – конституційно-правовий спір про порушення таких прав і свобод); 2) суб'єкти, які наділені правом звернення з конституційною скаргою до органу конституційної юрисдикції (фізичні особи та юридичні особи приватного права, тією мірою, якою вони є носіями конституційних прав і свобод); 3) предмет (об'єкт) конституційної скарги, тобто коло юридичних актів, які підлягають оскарженню щодо їх неконституційності; 4) умови прийнятності конституційної скарги, до яких належать: використання всіх інших правових можливостей захисту порушених прав і свобод; дотримання встановлених строків звернення з конституційною скаргою;

вимоги щодо юридичного представництва, сплати державного мита за подання конституційної скарги, добросовісного користування своїм правом на таку скаргу, форми скарги; 5) юридичні наслідки рішень органів конституційного контролю, ухвалених за результатами розгляду таких скарг, а також сфера їх дії у часі, просторі та за колом осіб.

6. Європейська доктрина конституційної скарги проявляє себе в усіх ризиках, що характеризують правову доктрину, серед яких: науковість, письмова форма вираження, загальна відомість та визнання науковою спільнотою, а також втілення у законодавчих приписах, що обумовлює її офіційний характер та практичне впровадження. Вітчизняна доктрина конституційної скарги перебуває на етапі свого формування, хоча ще не розкрила себе в усіх проявах. Сучасний стан наукової розробленості ідеї конституційної скарги та перспектив її впровадження в Україні характеризується фрагментарністю, певною концептуальною невпорядкованістю та не завжди ґрунтується на єдиній теоретико-методологічній базі. Ідея конституційної скарги перебуває на етапі схвалення громадськістю та державою й перетворення на один із напрямів конституційно-правової реформи.

7. Правова природа конституційної скарги вимагає її аналізу на двох взаємопов'язаних значеннєвих рівнях. На першому рівні конституційна скарга може бути розглянута як соціально-юридичне явище, що сприяє утвердженню справедливого суспільного порядку, просуванню країни на шляху розбудови демократичної, правової, соціальної держави. На цьому рівні конституційна скарга виступає як засіб захисту прав людини та гарантія їх реалізації, як інститут демократії та як прояв дії верховенства права. Другий рівень відображає значення конституційної скарги як власне правового феномену, який включає статичний і динамічний аспекти її розуміння. Статичний аспект відтворює бачення конституційної скарги як інституту конституційного права, що закріплюється у відповідному інституті законодавства, а динамічний – роль цього інституту як способу вирішення конституційно-правового спору.

8. Конституційна скарга дозволяє особі реалізувати право на судовий захист у порядку конституційного судочинства. Право на конституційну скаргу є одним з процесуальних прав, які забезпечують можливість ефективного захисту прав і свобод, одночасно виступаючи гарантіями їх реалізації. У системі юридичних гарантій прав людини інститут конституційної скарги належить до національних конституційних судових процесуальних гарантій.

9. Конституційна скарга і конституційна юстиція у цілому виступають вагомим важелем розбудови демократії, забезпечення відповідальності державної влади перед суспільством. Прямий доступ до конституційного правосуддя має значення для реалізації усіх функцій демократії, однак найбільш значущим є зв'язок цього інституту з

контрольною функцією демократії.

10. Як засіб забезпечення верховенства права конституційна скарга є суттєвою гарантією відповідності позитивного права основоположним принципам права і правам людини. Інститут конституційної скарги виступає як прояв і чинник дії верховенства права за умови дотримання низки нормативних, процедурних та інституційних вимог. Серед останніх передусім слід назвати: демократичний державно-правовий режим, існування незалежного органу конституційної юрисдикції, збалансоване поєднання ідеї доступності конституційного правосуддя із встановленням об'єктивних критеріїв прийнятності скарги.

11. До суто юридичних аспектів правової природи конституційної скарги належить її розуміння як інституту конституційного права, який унормовує відносини у сфері індивідуального доступу громадян до конституційного правосуддя; є складовою галузі конституційного права і частиною комплексного інституту судового конституційного процесу; становить логічно замкнуту, відокремлену сукупність норм; функціонує у системі конституційного права відносно автономно. Цей інститут має публічно-правовий, галузевий, процесуальний, правоохоронний, функціональний характер. Розуміння інституту конституційної скарги як способу вирішення конституційно-правового спору дозволяє визначити учасників такого спору, матеріальні та процесуальні підстави провадження за конституційною скаргою, а також стадії такого провадження.

12. В Україні запроваджено механізм прямого та опосередкованого індивідуального доступу до конституційного правосуддя, однак він не є досконалим. Передусім недостатньо ефективно використовується потенціал судів загальної юрисдикції та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як опосередкованих форм індивідуального доступу; у громадян відсутня можливість особисто ініціювати вилучення із системи законодавства приписів, що суперечать Конституції та порушують права людини.

13. Конституційне звернення є досить ефективним засобом прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні з метою захисту конституційних прав і свобод фізичних і юридичних осіб. Конституційне звернення значною мірою відбиває самобутність української моделі конституційного правосуддя, будучи характерним аспектом її ідентичності. Вирішуючи питання щодо запровадження в Україні конституційної скарги, слід забезпечити логічний та послідовний розвиток індивідуального доступу до конституційного правосуддя та розробити модель конституційної скарги, яка стане «продовженням» ідеї конституційного звернення й не передбачатиме його скасування.

14. При визначенні перспектив запровадження конституційної скарги необхідно враховувати світовий досвід її функціонування та забезпечити його належну адаптацію з урахуванням особливостей

конституційної юстиції України. Передусім слід оцінити «класичний» досвід європейських країн – засновниць різних моделей конституційної скарги (ФРН, Австрійської Республіки, Королівства Іспанія), а також держав, що мають близькі до України правові традиції (Республіки Польща та РФ), де цей конституційно-правовий інститут був запроваджений не так давно, але вони вже встигли напрацювати розвинуту практику його функціонування. Більшість країн Східної Європи, Балтії та СНД, які стають на шлях уведення інституту конституційної скарги, віддають перевагу різним модифікаціям моделі нормативної конституційної скарги.

15. При запровадженні інституту конституційної скарги потрібно також урахувати правові позиції Конституційного Суду України з питань доступу до конституційного правосуддя. Орган конституційної юрисдикції виходить із того, що: 1) звернення до Конституційного Суду має бути обгрунтованим і стосуватись прав особисто заявника; 2) прямий доступ до конституційного правосуддя не повинен розглядатись як свого роду еквівалент касаційної інстанції у судах загальної юрисдикції; 3) прямий доступ до конституційного правосуддя не має підмінити захист особами своїх прав, свобод і законних інтересів у судах загальної юрисдикції; 4) Конституційний Суд не є суб'єктом нормотворчості, отже, прямий доступ фізичних і юридичних осіб до конституційного правосуддя не може розглядатись як спосіб «доопрацювання» незрозумілих або нечітко сформульованих законодавчих норм.

16. У консолідованому вигляді оптимальна модель конституційної скарги передбачає право громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб після вичерпання всіх інших національних засобів правового захисту подати скаргу до Конституційного Суду України щодо конституційності законів України чи інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у випадках, коли застосування цих актів у конкретній справі призвело до порушення закріплених у Конституції України прав і свобод скаржників.

17. Запропонована модель є моделлю нормативної конституційної скарги, що пов'язана з розглядом конкретної справи. За нею оскарженню підлягатиме лише нормативно-правовий акт, покладений в основу ухвалення індивідуального акта (передусім судового рішення), тоді як сам остаточний правозастосовний акт у разі задоволення конституційної скарги буде переглянуто судами загальної юрисдикції чи іншими уповноваженими суб'єктами у встановленому законом порядку. Така модель дозволить розумно обмежити кількість звернень до Конституційного Суду України, сприятиме його розвантаженню та забезпечить повною мірою належне розмежування конституційної та

загальної юрисдикції.

18. Запровадження інституту конституційної скарги потребуватиме внесення змін до Конституції України, що дозволить закласти конституційну модель такої скарги, визначити основи правового механізму її функціонування. Ураховуючи логіко-структурну композицію Основного Закону України, а також досвід нормативної регламентації конституційної скарги в іноземних країнах, конституційне закріплення цього правового інституту вимагає внесення змін та доповнень до статей 55 та 150 Конституції України.

19. Деталізація конституційної моделі індивідуальної скарги, нормативне врегулювання елементів правового механізму її функціонування, процедури її приймання та розгляду, виконання рішень Конституційного Суду України за цими скаргами вимагають внесення змін та доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України». Передусім ці зміни мають стосуватися статей 13, 38, 45, 47, 55 Закону. Крім того, слід доповнити главу 6 «Звернення до Конституційного Суду України» Закону окремими статтями, присвяченими конституційній скарзі, та розділ III «Особливості конституційного провадження» Закону окремою главою, яка визначить особливості конституційного провадження за такою скаргою. Процедурні питання провадження за конституційним скаргами мають бути врегульовані Регламентом Конституційного Суду України та, за потреби, уточнені у правових позиціях органу конституційного правосуддя.

20. Можливість перегляду остаточних рішень судів чи інших правозастосовних органів, які набули чинності, а також присудження скаржникові справедливої компенсації у разі порушення його прав дозволить визнати конституційну скаргу ефективним засобом захисту прав людини в Україні, вичерпання якого у відповідних випадках буде умовою прийнятності заяв осіб до Європейського суду з прав людини. Запровадження інституту конституційної скарги сприятиме посиленню захисту основоположних прав і свобод та уніфікації європейських і національних стандартів правозахисту за допомогою конституційного судочинства.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : монографія / М. М. Гультай. – Х. : Право, 2013. – 424 с.

Наукові статті у фахових виданнях України:

1. Гультай М. М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні / М. М. Гультай // Вісн. Конституц. Суду України. – 2010. – № 6. – С. 114–124.

2. Гультай М. М. Гарантування Конституційним Судом України окремих особистих прав і свобод людини / М. М. Гультай, І. П. Кияниця // Вісн. Конституц. Суду України. – 2011. – № 2. – С. 82–92.

3. Гультай М. М. Особливості функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина / М. М. Гультай // Віче. – 2011. – № 17. – С. 20–24.

4. Гультай М. М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина та перспективи його запровадження в Україні / М. М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2011. – № 3 (66). – С. 55–67.

5. Гультай М. М. Функціональні характеристики інституту конституційної скарги та модель його впровадження в Україні / М. М. Гультай // Вісн. Конституц. Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 185–193.

6. Гультай М. М. Конституційна скарга в системі засобів індивідуального доступу до конституційного правосуддя / М. М. Гультай // Науков. вісн. Акад. муніцип. упр. Серія «Право». – К., 2011. – № 2. – С. 235–245.

7. Гультай М. М. Конституційна скарга : європейський досвід та пропозиції щодо її закріплення в Конституції України / М. М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2011. – № 4 (67). – С. 29–38.

8. Гультай М. М. Процедура приймання та розгляду конституційної скарги Федеральним Конституційним Судом Німеччини: до питання про запозичення досвіду / М. М. Гультай // Держ. буд. та місц. самоврядування: зб. наук. пр. – Х., 2011. – № 22. – С. 26–41.

9. Гультай М. М. Модель конституційної скарги в Республіці Польща та її переваги в контексті розвитку конституційної юстиції України / М. М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2012. – № 1 (68). – С. 55–65.

10. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги в конституціях європейських держав / М. М. Гультай // Вісн. Конституц. Суду України. – 2012. – № 2. – С. 130–139.

11. Гультай М. М. Конституційна скарга як інститут демократії / М. М. Гультай // Віче. – 2012. – № 14. – С. 15–18.

12. Гультай М. М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України / М. М. Гультай // Часопис Київ. ун-ту права. – К., 2012. – № 2. – С. 85–90.

13. Гультай М. М. Класичні моделі конституційної скарги на

прикладі Австрії та Іспанії / М. М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2012. – № 2 (69). – С. 62–74.

14. Гультай М. М. Про конституційно-правовий спір у контексті розвитку конституційної юстиції в Україні / М. М. Гультай // Держ. буд. та місц. самоврядування: зб. наук. пр. – Х., 2012. – № 23. – С. 68–80.

15. Гультай М. М. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України / М. М. Гультай, І. П. Кияниця // Вісн. Конституц. Суду України. – 2012. – № 5. – С. 83–93.

16. Гультай М. М. Роль європейських стандартів правозахисту у конституційному судочинстві України / М. М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2012. – № 3 (70). – С. 54–66.

17. Гультай М. М. Конституційна скарга як спосіб вирішення конституційно-правового спору / М. М. Гультай // Віче. – 2012. – № 20. – С. 8–11.

18. Гультай М. М. Конституційна скарга як прояв дії верховенства права / М. М. Гультай // Право України. – 2012. – № 9. – С. 316–324.

19. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги у Російській Федерації: основні особливості та тенденції розвитку / М. М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2012. – № 4 (71). – С. 145–158.

20. Гультай М. М. Модель конституційної скарги для України: питання оптимізації / М. М. Гультай // Віче. – 2013. – № 4. – С. 5–8.

21. Гультай М. М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі / М. М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2013. – № 1 (72). – С. 24–33.

22. Гультай М. М. Основні напрями правового регулювання інституту конституційної скарги в Україні / М. М. Гультай // Вісн. Конституц. Суду України. – 2013. – № 3. – С. 90–98.

Наукові статті у періодичних виданнях інших держав:

1. Гультай М. М. Функциональные особенности института конституционной жалобы и элементы правового механизма его внедрения в Украине / М. М. Гультай // Конституц. правосудие : Вестн. конф. органов конституц. контроля стран новой демократии. – Ереван, 2011. – № 4 (54). – С. 65–79.

2. Гультай М. М. Конституционная жалоба как институт демократии: украинский контекст / М. М. Гультай // Вестн. Конституц. Суда Респ. Беларусь. – 2012. – № 3. – С. 99–105.

3. Гультай М. М. Особенности индивидуального доступа к конституционному правосудию в Украине и перспективы его совершенствования / М. М. Гультай // Вестн. Конституц. Суда Респ. Беларусь. – 2013. – № 1. – С. 117–126.

4. Гультай М. М. Сравнительный анализ конституционного обращения и конституционной жалобы / М. М. Гультай // Рос.

правосудие. – 2013. – № 6 (86). – С. 68–75.

5. Гультай М. М. Права человека и основные свободы, на защиту которых направлена конституционная жалоба: вариативность подходов / М. М. Гультай // Конституц. правосудие : Вестн. конф. органов конституц. контроля стран новой демократии. – Ереван, 2013. – № 2 (60). – С. 70–84.

Доповіді та тези доповідей, опубліковані у матеріалах науково-практичних конференцій, та інші публікації:

1. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму / М. М. Гультай // Конституція України – основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (23–24 червня 2011 р.). – Х., 2011. – С. 252–255.

2. Гультай М. М. До питання про оптимальну модель інституту конституційної скарги в Україні / М. М. Гультай // Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків (28 вересня 2011 р.). – Х., 2011. – С. 37–40.

3. Гультай М. М. Питання вдосконалення індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні / М. М. Гультай // Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф., м. Київ, 16 вересня 2011 р. (до 15-ї річниці створення Конституційного Суду України). – К. : Логос, 2011. – С. 59–65.

4. Гультай М. М. Пропозиції щодо регламентації інституту конституційної скарги на рівні Основного Закону України / М. М. Гультай // Особистість. Суспільство. Право : зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., присвяченій 10-річчю Полтав. юрид. ін-ту (15 березня 2012 р.). – Х., 2012. – С. 30–34.

5. Гультай М. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на здійснення конституційного судочинства: шляхи оптимізації / М. М. Гультай // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 311–324.

6. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги в аспекті ціннісного підходу до розуміння Конституції / М. М. Гультай : огляд матеріалів круглого столу «Конституція України у ціннісному вимірі» (до 16-ї річниці прийняття Конституції України). // Вісн. Конституц. Суду України. – 2012. – № 5. – С. 109–110.

7. Гультай М. М. Права і свободи людини, що підлягають захисту за допомогою конституційної скарги: варіантність підходів / М. М. Гультай // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і

громадянина (23 листопада 2012 р.) : Зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. – Полтава, 2012. – С. 24–31.

8. Гультай М. М. До питання про закріплення інституту конституційної скарги у Конституції України / М. М. Гультай // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : Зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф. ; Київ. у-нт права НАН України : [редкол.: Шемшученко Ю. С., Бошицький Ю. Л., Чернецька О. В. та ін.]. – К. : Ліра-К., 2013. – С. 13–17.

9. Гультай М. М. Конституційна скарга як інститут конституційного права / М. М. Гультай // Слово нац. шк. суддів України. – 2012. – № 1 (1). – С. 111–120.

АНОТАЦІЯ

Гультай М. М. Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2014.

Дисертацію присвячено розробці цілісної концепції конституційної скарги в умовах сучасного конституціоналізму та визначенню перспектив її запровадження в Україні. З урахуванням новітніх методологічних орієнтирів досліджено механізм індивідуального доступу до конституційного правосуддя та місце в ньому конституційної скарги. Розкрито моделі конституційної скарги, її основні властивості, особливості повної та нормативної конституційної скарги. Запропоновано нову юридичну конструкцію «правовий механізм функціонування конституційної скарги» та визначено його основні елементи. Охарактеризовано європейську доктрину конституційної скарги та основні етапи розвитку ідеї конституційної скарги у правовій доктрині України.

Розглянуто різні аспекти правової природи конституційної скарги та її функціонального призначення. Визначено роль інституту конституційної скарги у захисті прав людини, здійсненні функцій демократії, забезпеченні верховенства права, розв'язанні конституційно-правових спорів. Указано особливості функціонування інституту конституційної скарги у країнах, що представляють різні регіони світу. Охарактеризовано засоби прямого та опосередкованого індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні. Запропоновано оптимальну модель конституційної скарги для України, визначено її переваги, елементи правового механізму її функціонування, а також пропозиції щодо юридичної регламентації.

Ключові слова: індивідуальний доступ до конституційного правосуддя, конституційний контроль, конституційна скарга,

конституційне звернення, конституція, конституційний суд, права і свободи людини і громадянина.

АННОТАЦІЯ

Гультай М. М. Інститут конституційної жалоби: мировий опыт і перспективи впровадження в Україні. – На правах рукописи.

Дисертація на соискання ученої ступені доктора юридических наук по спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муниципальне право. – Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2014.

Дисертація посвячена розробці цілостної концепції конституційної жалоби в умовах сучасного конституціоналізму і визначенню перспектив її впровадження в Україні. С урахуванням сучасних методологіеских орієнтирів досліджено механізм індивідуального доступу до конституційного правосуддя, визначено його особливості в межах різних моделей конституційної юстиції. Розкрито співвідношення між формами прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя (серед яких – публічна жалоба (*actio popularis*), квазіпублічна жалоба (*quasi actio popularis*), індивідуальне прохання, процедура *amparo*, повна і нормативна моделі конституційної жалоби), виділено їх переваги і недоліки.

Представлено нову юридическу конструкцію «правовий механізм функціонування конституційної жалоби», яка дозволяє дослідити національні моделі такої жалоби за єдиною логіескою схемою і забезпечує можливість їх порівняльного аналізу. Послідовно викладено основні елементи такого механізму, серед яких: підстава для пред'явлення конституційної жалоби (то єсть порушення конституційних прав і свобод актами, діями або бездієєм уповноважених органів публічної влади); суб'єкти конституційної жалоби; її предмет (об'єкт); умови прийнятності; юридическі наслідки рішень органів конституційного контролю, прийнятих за результатами розгляду конституційних жалоб, а також сфера їх дії за часом, простором і за колом осіб.

Охарактеризовано сучасну європейську доктрину конституційної жалоби, етапи формування вітчизняної доктрини такої жалоби, а також основні напрями її подальшого впровадження в національну правову систему.

Науково обґрунтовано, що правовий природою конституційної жалоби вимагає її аналізу на двох взаємопов'язаних смислових рівнях. На першому рівні конституційна жалоба може бути розглянута як соціально-юридическе явище, сприяюче утвердженню справедливого суспільного порядку, розвитку країни шляхом

построения демократического правового социального государства. На этом уровне исследуется значение конституционной жалобы как средства защиты прав человека и гарантии их реализации, осуществления функций демократии, утверждения верховенства права. Второй уровень отражает значение конституционной жалобы как собственно правового феномена и обуславливает её детальное изучение в качестве института конституционного права (статический аспект), а также способа разрешения конституционно-правового спора (динамический аспект).

На основе анализа конституций, законов о конституционных судах и регламентов органов конституционной юрисдикции определены особенности функционирования института конституционной жалобы в странах, представляющих различные регионы мира. Осуществлен последовательный анализ элементов правового механизма функционирования такой жалобы, а также процедуры её принятия и рассмотрения в странах – основательницах её «классических моделей» (Федеративной Республике Германия, Австрии, Королевстве Испания), а также государствах, имеющих близкие с Украиной правовые традиции (Республике Польша и Российской Федерации).

Определена роль Конституционного Суда Украины как единственного органа конституционной юрисдикции в обеспечении и защите прав человека при реализации его полномочий, а также основные направления влияния европейских стандартов прав человека на осуществление конституционного правосудия. Раскрыты средства прямого и косвенного индивидуального доступа к конституционной юстиции в Украине, основные проблемы их законодательной регламентации и практики реализации, а также пути их усовершенствования в аспекте внедрения в Украине института конституционной жалобы. Особое внимание уделено правовому механизму функционирования конституционного обращения физических и юридических лиц по вопросам толкования Конституции Украины и законов Украины. Предложена оптимальная модель конституционной жалобы для Украины, названы её преимущества, элементы правового механизма функционирования, а также указаны рекомендации по внедрению в систему конституционной юстиции. Разработаны предложения относительно внесения соответствующих изменений и дополнений в Конституцию Украины, а также детализации конституционной модели такой жалобы в актах законодательства Украины на современном этапе конституционно-правовой реформы.

Ключевые слова: индивидуальный доступ к конституционному правосудию, конституционный контроль, конституционная жалоба, конституционное обращение, конституция, конституционный суд, права и свободы человека и гражданина.

SUMMARY

Gultay M. M. Institute of constitutional complaint: world experience and prospects of introduction in Ukraine. – On the rights of manuscript.

The thesis for a Doctor of Law Degree in the speciality 12.00.02 – constitutional law; municipal law. – National Law University named after Yaroslav the Wise, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2014.

The doctoral thesis is devoted to the development of integral concept of constitutional complaint in the conditions of modern constitutionalism and determination of prospects of its introduction in Ukraine. On the ground of newest methodological approaches the place of constitutional complaint in the mechanism of individual access to constitutional justice is determined. The models of constitutional complaint, its basic features as well as the particularities of full and normative constitutional complaint are exposed. The new judicial construction of «the legal mechanism of functioning of constitutional complaint» and its basic elements are developed. The European doctrine of constitutional complaint and the progress of idea of constitutional complaint in the legal doctrine of Ukraine are described.

Different aspects of legal nature of constitutional complaint and its functional characteristics are grounded by the author. The role of the institute of constitutional complaint in human rights protection and implementation of European standards of human rights, realization of functions of democracy, strengthening of the rule of law, solution of constitutional disputes are indicated. The mechanism of functioning of constitutional complaint in the countries which represent the different regions of world are described. Singularities of direct and indirect individual access to constitutional justice in Ukraine are determined. The optimal model of constitutional complaint for Ukraine is offered, its advantages, elements of legal mechanism of its functioning, and also suggestions regarding its legal regulation are proposed.

Keywords: individual access to constitutional justice, constitutional control, constitutional complaint, constitutional appeal, constitution, constitutional court, rights and freedoms of man and citizen.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент **І. І. Бодрова**

Підписано до друку 28.02.2014 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл. вид. арк. 1,9.
Тираж 130 прим. Зам. № 868.

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.